

MESJANIZM W KSIĘDZE PROROKA DANIELA

Działalność proroka Daniela przypada na okres niewoli babilońskiej (606 r. — 535). W młodzięcym wieku podzielił on los wygnańców judejskich, uprowadzonych przez króla Nabuchodonozora (Dn. 1, 3 r.) i w stolicy wrogiego mocarstwa doszedł do lat dojrzałości. Przeszkolony w szkole dworskiej zajął następnie poważne stanowisko w administracji państwowej i dzięki temu mógł skutecznie pomagać swoim ziomkom, którzy ciężko znosili gorzką dolę wygnania. Oderwani od swej ojczyzny ulegali oni zniechęceniu i rozpaczcy pod wpływem przeżytej klęski i utraty niepodległości. Przepych zaś dźworu i potęgą wojskowa zaborców odbierały im wszelką nadzieję na zmianę położenia i podkopywały wiarę w opiekę i wszechmoc Boga. Stara zasada, że klęska narodu jest klęską jego bogów, zdawała się sprawdzać również wobec Jahwy, kusząc do zerwania z Nim. Tymczasem kultury pogańskie pociągały udręczonych swobodą etyczną i bogactwem obrzędowych atrakcji.

W takiej sytuacji zadaniem proroka było podnosić na duchu zrozpaczonych i budzić wiarę wątpiących. Czynił to Daniel poprzez opis apokaliptycznych wizji, w których przedstawiał dzieje mocarstw ziemskich. Pouczał słuchaczy, że Bóg zna dokładnie losy narodów i co za tym idzie, że od Niego wyłącznie zależy ich pomyślność i istnienie. On więc jest prawdziwym i wszechmocnym Bogiem, którego uznać muszą nawet władcy pogańscy (2, 46 n.; 3, 95 n.; 6, 26 n.; 14, 42).

Apokaliptyka nie wyczerpuje jednak całej treści wizji proroka Daniela. W rozdziale drugim, siódmym i dziewiątym księgi znajdujemy szczegóły, które nie odpowiadają wymogom apokalipsy¹, a raczej mają znaczenie mesjańskie, bo nawiązują do prorocत्व mesjańskich innych proroków.

W drugim rozdziale, w opisie tajemniczego snu króla Nabuchodonozora, mesjańskie znaczenie przypisuje się obrazowi ka-

¹ Jankowski, *Apokalipsa*, s. 72 n.

mienia, który skruszył posąg, symbolizujący cztery wielkie imperia światowe (w. 34—35). Prorok wyjaśnił królowi, że głaz ten oznacza królestwo, utworzone przez Boga (w. 44). Będzie ono miało wiekuiste istnienie (w. 44), a pod względem zasięgu terytorialnego przewyższy wszystkie mocarstwa, ponieważ rozszerzy się na cały świat (w. 35 i 44). Toteż zniszczy ono wszystkie inne królestwa ziemskie (w. 44) i samo zapanuje nad światem.

Rozbieżne są zdania egzegetów na temat powyższej przepowiedni. P. Ceuppens w dziele *De prophetiis mesianicis*, w ogóle nie zalicza tego tekstu Daniela do przepowiedni mesjańskich. Tak samo pomija ją milczeniem ks. Fr. Rosłaniec, (*Mesjasz według prorocत्व Starego Testamentu*), a Goettsberger (*Das Buch Daniel*) uznaje w nim tylko sens eschatologiczny. Inaczej natomiast rozumie Ojcowie Kościoła², którzy obraz kamienia odnosili do Mesjasza i to w znaczeniu indywidualnym.

W egzegezie Ojców „kamień“ symbolizuje wyniszczenie i upokorzenie Chrystusa Pana. „Odcięcie z góry“ tłumaczą jako mówiące o pochodzeniu z Izraela, którego symbolem jest góra Syjon. To zaś, że kamień stał się wielką górą, odnoszą do rozpowszechnienia po całym świecie Ewangelii Chrystusowej (św. Efrem), albo też do osoby Chrystusa i Jego łaski (św. Jan Chryzostom, św. Hilary). Powyższa interpretacja znajduje oparcie w tekstach biblijnych, w których Mesjasz określony został nazwą kamienia węgielnego (Iz 28, 16; Ps 117 (118), 22) tym bardziej, że teksty te odniósł do siebie samego Chrystus Pan na kartach Ewangelii (Łk 20, 17; Mt 21, 42; Mk 12, 10), a podjęli to w swoim nauczaniu św. Piotr (Dz 4, 11; 1P 2, 4 r.) i św. Paweł (Rz 9, 32; Ef 2, 20; por. 1Kor 3, 11; 10, 4).

Argument przemawiający pozornie za mesjańską interpretacją ogólną (a przeciw interpretacji indywidualnej) stanowi wyjaśnienie, dane przez Daniela w w. 44, gdzie jest mowa o królestwie wzbudzonym przez Boga. Połamie ono i zniszczy poprzedzające je królestwa i trwać będzie wiecznie. Królestwo więc z wiersza 44 odpowiada „kamieniowi“ z w. 35. A zatem „kamień“ nie oznaczałby Mesjasza osobowego, lecz królestwo mesjańskie. Zwróćmy jednak uwagę na analogię, jaką dla naszego za-

² Zob. J. Linder, *Commentarius in librum Daniel*, 1939, s. 170.

gadnienia znajdujemy w wyjaśnieniu proroka odnośnie do pierwszego królestwa, które symbolizuje złota głowa posągu. W wyjaśnieniu tym Daniel podaje, że złota głowa posągu oznacza Nabuchodonozora, a jednocześnie z kontekstu wynika, że symbolizuje ona królestwo pierwsze. Zatem w wyjaśnieniu swoim prorok utożsamia króla z królestwem. Król jest dla niego synonimem królestwa, a w odwrotnym porządku możemy przyjmować, że „królestwo“ utożsamia się z królem. W takim sposobie pojmowania możemy dopatrywać się praobjawienia prawdy o związku Chrystusa z Jego Kościołem. Na podstawie utożsamienia króla z królestwem opiera się więc indywidualne znaczenie mesjańskie obrazu „kamienia“ ze snu Nabuchodonozora.

Wiele uwagi poświęcają egzegeci postaci z siódmego rozdziału (w. 13-14) „jakoby Syna Człowieczego“, który od Starowiecznego otrzymał wieczną władzę i panowanie nad wszystkimi narodami. Porównanie z przepowiedniami mesjańskimi proroków wcześniejszych od Daniela naprowadza na myśl, że chodzi tu również o Mesjasza. Panowanie bowiem wieczne nad narodami przypisują prorocy tylko Jahwie i Mesjaszowi³ Mesjaszowi również przyznają prorocy ścisły związek z Jahwe i atrybuty boskie⁴, jak czyni to Daniel odnośnie do Syna Człowieczego. Znamienne jest tu określenie, że Syn Człowieczy przyszedł do Starowiecznego „z obłokami“ „Obłoki“ bowiem występują w Piśmie św. jedynie przy objawieniu się Boga⁵. Stanowią zatem bezsporny atrybut Boga. Syn Człowieczy przychodzący z obłokami jest więc istotą o atrybutach boskich, a taką istotą był według nauki proroków tylko Mesjasz, a nie naród żydowski.

Stąd też w znaczeniu mesjańskim rozumieli prorocstwo Daniela 7, 13 sami żydzi, jak wykazują badania literatury żydowskiej pozabiblijnej. Postać Syna Człowieczego występuje w apokryficznej księdze Henocha, w 4 księdze Ezdrasza⁶, w targu-

³ Rdz 49, 10; Ps 2, 6 n; 44, 5 n; 71, 1 n; Iz 11, 10; 49, 6; 53, 11, 12; Jr 23, 5; 30, 21; Ez 34, 23; Mich 5, 4.

⁴ Iz 9, 5; 10, 21; Mich 5, 2; Ps 2, 7; 110, 1 n; Heimisch P., *Theologie des A. T.*, s. 307 n.

⁵ Wj 14, 24; 19, 9; 24, 16; 33, 9; 34, 5; Kpł 16, 2; Lb 9, 15; 10, 34; 11, 25; Pwt 31, 15; Ps 17, 10; 96, 2, 103, 3; 3Krl 8, 10 n; 2Krl 6, 1; Iz 19, 1; Ez 1, 4; 10, 3 n; Nah 1, 3.

⁶ Henoch 46, 1—6; 48, 3—6; 69, 26—29; 4 Ezdr. 13, 1; zob. St. Székely, *Bibliotheca Apocrypha*, t. I, s. 63, 182—188; E. Kautzsch, *Die*

mach⁷ i w talmudzie⁸. Należy podkreślić, że autorzy ich pojmują ten zwrot zawsze o Mesjaszu i to w znaczeniu indywidualnym⁹. Autorzy apokryfów podobnie jak prorocy przypisują również Synowi Człowieczemu-Mesjaszowi atrybuty boskie, jak preegzystencję¹⁰, panowanie i sąd nad światem¹¹ oraz przyjście z chmurami nieba¹².

Ogromne znaczenie dla egzegezy katolickiej posiada fakt, że określeniem „Syn Człowieczy“ posługiwał się Chrystus Pan, odnosząc go do swojej osoby w różnych okolicznościach¹³, a szczególnie przed sądem w odpowiedzi na urzędowe pytanie Kajfasza¹⁴. Reakcja członków Sanhedrynu, ogłaszających wyrok śmierci na „błuzniercę“, stanowi wymowną ilustrację tego, jak ówczesni żydzi rozumieli powyższe określenie proroka Daniela.

Pomimo wyraźnego świadectwa tradycji żydowskiej i nowotestamentalnej odnoszenie wyrażenia „Syn Człowieczy“ do Mesjasza w znaczeniu indywidualnym napotyka na trudności z racji kontekstu tej przepowiedni. W dalszych wierszach siódmego rozdziału podaje Daniel, że królestwo wieczne otrzymają „święci Boga Najwyższego“¹⁵, a nie wspomina nic o Synu Człowieczym, który otrzymał królestwo według w. 13 i 14. Stąd też wielu egzegetów niekatolickich jak i katolickich opowiada się za zdaniem, że wyrażenie „Syn Człowieczy“ nie oznacza Mesjasza, lecz ma znaczenie zbiorowe¹⁶. A zatem „Syna Człowieczego“ utoż-

Apokryphen und Pseudepigraphen des A. T., t. II, s. 234, 262; Strack-Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Test. aus Talmud und Midrasch*, t. I, s. 256 n.

⁷ V. Levy, *Neuhabr. und Aram. Wörterb.*, odsyłacz do słowa *nifli* (cyt. Linder J., *Commentarius in librum Daniel*, s. 312).

⁸ Strack-Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Test. aus Talmud und Midrasch*, I, s. 67.

⁹ Strack-Billerbeck, *Kommentar*, I, 256 n; Dn 7, 13 f.: *ist von der alter Synagoge nirgends kollektiv auf das „Volk der Heiligen“ (= Israel, Dn 7, 27), sondern durchgängig individuell auf den Messias gedeutet worden.*

¹⁰ Henoch 48, 3—6.

¹¹ Henoch, 46, 1 n; 69, 26 n; 90, 37.

¹² 4 Ezdr. 13, 1 n; Sanh. 98 a. Zob. Strack-Billerbeck, I, 256 n.

¹³ Mt 8, 20; 24, 30; 25, 31; 26, 64; Mk 2, 28; 8, 31; 9, 30; 13, 26; 14, 62; Łk 5, 24, 22, 69; 24, 7; J 3, 14; 12, 32; Dz 7, 56; Ap 1, 13; 14, 14.

¹⁴ Mt 26, 64; Mk 14, 62; zob. Fr. Rosłaniec, *Sensus genuinus et plenus locationis „Filius hominis“ a Christo Domino adhibitae*, Romae 1920.

¹⁵ Dn 7, 18. 22. 27.

¹⁶ Coppens J. - Dequeker L., *Le Fils d'homme et les Saints du*

samiają ze „świętymi Boga Najwyższego“, którzy mają otrzymać królestwo.

Zwróćmy jednak uwagę na niewystarczalność tego utożsamienia. Nie uwzględnia ono najbardziej istotnej różnicy, jaka istnieje między Synem Człowieczym a „świętymi Boga Najwyższego“. Pomijając różnicę w osiągnięciu królestwa, które Syn otrzymuje darmo, jako należące się jemu i z pełnią władzy nad nim, a święci w nagrodę za walkę z bestiami¹⁷, istotną różnicę stanowi przyznany Synowi Człowieczemu atrybut boskiej preegzystencji, wyrażony przez przyjście jego z obłokami¹⁸. Stąd też utożsamienie Syna Człowieczego ze świętymi nie daje rozwiązania trudności, ale raczej je powiększa. Tak więc rozwiązanie trudności musi iść po linii wyodrębnienia osoby „Syna Człowieczego“ od „świętych Boga Najwyższego“, jakkolwiek zachować należy tożsamość królestwa, przejętego przez Syna i danego również świętym. Trafna wydaje się tu hipoteza A. Feuillet¹⁹, że w wyjaśnieniu, danym przez anioła Danielowi (w. 16. r.) są pewne niedopowiedzenia, które trzeba uzupełnić przez rozróżnienie dwóch scen opisywanych wizji. Mianowicie pierwszą sceną jest niebo, gdzie dokonuje się sąd oraz inwestytura Syna Człowieczego. Następnie trzeba się domyśleć, że Syn Człowieczy schodzi na ziemię i tam następuje spełnienie wyroku: zniszczenie pogan i przyjęcie świętych do królestwa, którego głową jest Syn Człowieczy, gwarantujący jego wieczność²⁰. Powyższe tłumaczenie „Syna Człowieczego“ jako mówiące o Mesjaszu w znaczeniu indywidualnym posiada wszelkie cechy prawdziwości. Jest bowiem zgodne z treścią w. 13 i 14, trafnie interpretuje kontekst, a ma na swoje poparcie zarówno tradycję żydowską, jak i Nowy Testament.

W dziewiątym rozdziale mesjańskie znaczenie przypisuje się przepowiedni o 70 tygodniach (w. 24—27). Elementem mesjańskim w treści tych wierszy jest zapowiedź dóbr mesjańskich: dokonanie się nieprawości, zgładzenie win i pozytywnie: zapro-

*Très-Haut en Dan 7, dans les Apocryphes et dans le NT*² („augmentée”), Bruges 1961 — podaje bibliografię zagadnienia.

¹⁷ Dn 7, 21. 25 n.

¹⁸ Dn 7, 13.

¹⁹ *Le Fils de l'homme de Daniel et la tradition biblique*, „Revue Biblique“, 60 (1953) 170—202; 321—346.

²⁰ Por. Feuillet, l. c., s. 185.

wadzenie wiecznej sprawiedliwości, ustanie i wypełnienie proctw oraz namaszczenie jakiejś najświętszej świętości (w. 24). W jednym wierszu (w. 24) Daniel dokonuje bardzo zwięzłego zestawienia treści zapowiedzi poprzednich proroków. Różni się jednak od poprzedników swoich tym, że co oni przedstawiali przenośnie pod obrazem pomyślności doczesnej i dobrobytu materialnego²¹, to on wyraża dosłownie. Oprócz wzmiankowania dóbr mesjańskich przedstawia również samego Mesjasza określając go imieniem: Pomazaniec — Wódz (w. 25) oraz zapowiadając jego gwałtowną śmierć (w. 26) podobnie, jak uczynił to Izajasz w pieśniach o Słudze Jahwy.

Powyższe elementy przepowiedni uznawane są powszechnie za wyraźnie mesjańskie. Ogromne trudności sprawia natomiast komentatorom zrozumienie podanych przez Daniela obliczeń momentu spełnienia się przepowiedni. Ogólnie przyjmowano w tradycyjnej egzegezie, że 70 tygodni oznacza 70 tygodni lat, tj. 490 lat. Trudno jednak było uzgodnić tak otrzymaną liczbę z przekazami historycznymi. Przede wszystkim powstały rozbieżności w ustalaniu chronologii historycznej momentu początkowego, od którego należy rozpocząć obliczenia. Daniel określa go słowami: „od wyjścia słowa“. Według świadectwa Józefa Flawiusza tradycja żydowska koniec tygodni Danielowych obliczała na czasy Chrystusa Pana. W tym czasie bowiem spodziewali się żydzi przyścia Mesjasza. Tak samo zniszczenie świątyni jerozolimskiej przez Rzymian pod wodzą Tytusa odnosili żydzi również do przepowiedni Daniela 9, 27²². Ojcowie Kościoła natomiast nie są zgodni w tej sprawie, gdyż niektórzy z Ojców koniec tygodni odnosili do końca świata i drugiego przyścia Chrystusa²³, nawiązując do przepowiedni Chrystusa Pana w Ewangeliach²⁴. Podobna rozbieżność panuje wśród egzegetów współczesnych

²¹ Por. Iz 4, 4; 11, 1—10; 12, 1—6; 53, 4—12; 60, 18; 61, 2; Jr 3, 17; 30, 21; 31, 14. 34; Ez 11, 19—20; 34, 25; 36, 26; Oz 2, 17. 14, 5; Jl 3, 18; Am 9, 13; Mich 7, 18, 19; Sof 3, 13.

²² Por. J. Flavius, *De bello jud.* 4, 6. 3; 6, 2. 1; 6, 5. 4. Swetonius *Wespas.* 4; Tacyt, *Historia* 5, 3; Strack-Billerbeck, *Kommentar zum N. T. aus Talmud u. Midrasch*, IV, 2, s. 1001—1011.

²³ Św. Hilary, In *Matthaeum*, PL. t. 9 c. 1054; Św. Ambroży, In *Matth.*, PL. t. 15 c. 1808; Św. Hieronim, In *Danielem*, PL. t. 25 c. 542. — por. J. Knabenbauer, *Commentarius in Dan.*, s. 263—267.

²⁴ Mt 24, 15. Mk 13, 14; Łk 21, 20.

z tym jednak, że egzegeci katoliccy opowiadają się za mesjańskim znaczeniem przepowiedni, różniąc się w poglądach odnośnie do interpretacji 70 tygodni²⁵.

W trzech omówionych fragmentach księgi Daniela mamy więc prawdziwe proroctwa mesjańskie, w których Daniel kontynuuje przepowiadanie innych proroków i wzbogaca je nowymi elementami. Szczególnie doniosłe znaczenie posiada pod tym względem proroctwo o Synu Człowieczym z tej racji, że najwyraźniej określa charakter Boski Mesjasza i Jego preegzystencję.

RÉSUMÉ

Il y a 3. passages dans le livre apocalyptique de Daniel, qui renferment les prophéties messianiques. La pierre qui brise la statue symbolique (ch. 2.) signifie le Messie d'après les Pères de l'Eglise et les textes bibliques. Le vers 44. du même chap. identifiant la pierre avec le royaume messianique ne s'oppose pas à l'interprétation individuelle de ce symbole, car pour Daniel le royaume signifie le roi. Le Fils de l'homme (ch. 7, 13) indique aussi le Messie étant donné que Daniel lui attribue les qualités extraordinaires (l'autorité et le jugement des peuples, préexistence), accordées au Messie par les Prophètes. L'interprétation individuelle se trouve dans les apocryphes juifs et dans le Nouveau Testament. C'est l'hypothèse d'A. Feuillet avançant deux scènes dans la vision — une céleste et l'autre terrestre qui résout la difficulté provenant des versets 18 et 27.

L'annonce des biens messianiques dans le chap. 9 (v. 24) est aussi un élément messianique. Par contre on ne peut pas préciser la chronologie des 70 semaines car le terme, depuis la sortie de la parole (9, 25) est vague.

²⁵ Zob. E. Testa, *Le 70 settimane di Daniele come castigo*, „*Studii Biblici Franciscani*”, IX (1959) 5—36 — z polskich autorów: ks. E. Hara-tym, *Proroctwo Daniela o 70 tygodniach w egzegezie ostatniej doby*, „*Ruch Biblijny i Liturgiczny*”, II (1949) 39—48; Szydelski, *De recto sensu vaticinii Danielis 70. Hebdomadatum (Dn 9, 24—27)*, „*Collectanea Theol.*”, (1938) 59—114; W. Michalski, *Christos-Soter*, 1934, s. 40—42; Fr. Ro-słaniec, *Mesjasz*, 1923, s. 223.